

УДК 159.9(01)

**КИЇВСЬКА ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНА ШКОЛА ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОВІДНІ ІДЕЇ
ТА ПРИНЦИПИ ПІЗНАННЯ ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕДСТАВНИКІВ
КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ ТА КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ СВ. ВОЛОДИМИРА)**

Мельник О.А., к. психол. н., старший науковий співробітник,
докторант кафедри психології розвитку факультету психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті представлено дані проведеного історіографічного пошуку. Уперше науковій спільноті пропонуються визначені ключові результати історико-психологічного аналізу теоретико-методологічних основ у науковій спадщині представників та знаних вихованців київської філософсько-психологічної школи ХІХ – поч. ХХ століття на прикладі Київської духовної академії та Київського університету Св. Володимира. Презентуються бібліографічні дані, розуміння і шляхи вирішення вченими проблеми пізнання людини (преосв. Інокентій, П.С. Авсенев, Д.В. Поспехов, О.М. Новицький, І.М. Скворцов, В.М. Карпов, П.Д. Юркевич, М.М. Троїцький, С.С. Гогоцький, О.М. Гіляров, Г.І. Челпанов, І.О. Сікорський та В.В. Зеньківський). Розкрито провідні тенденції вчених, принципи пізнання людини та коло інтересів.

Ключові слова: *київська філософсько-психологічна школа, антропологічний принцип, принцип кардіоцентризму, принцип субстанційності, принципи етизму і саморозвитку.*

Мельник О.А. КИЕВСКАЯ ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА ХІХ – НАЧАЛА ХХ СТОЛЕТИЯ: ОСОБЕННОСТИ, ТЕНДЕНЦИИ, ВЕДУЩИЕ ИДЕИ И ПРИНЦИПЫ ПОЗНАНИЯ ЧЕЛОВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ И КИЕВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ СВ. ВЛАДИМИРА)

В статье представлены данные проведенного историографического поиска. Впервые научной обществу предлагаются определенные ключевые результаты историко-психологического анализа теоретико-методологических основ в научном наследии представителей и видных воспитанников Киевской философско-психологической школы ХІХ – нач. ХХ века на примере Киевской духовной академии и Киевского университета Св. Владимира. Представляются библиографические данные, понимание и пути решения учеными проблемы познания человека (преосв. Иннокентий, П.С. Авсенев, Д.В. Поспехов, О.М. Новицкий, И.М. Скворцов, В.Н. Карпов, П.Д. Юркевич, М.М. Троицкий, С.С. Гогоцкий, А.Н. Гиларов, Г.И. Челпанов, И.А. Сикорский и В.В. Зеньковский). Раскрыты ведущие тенденции ученых, принципы познания человека и круг интересов.

Ключевые слова: *киевская философско-психологическая школа, антропологический принцип, принцип кардиоцентризма, принцип субстанциальности, принципы этизма и саморазвития.*

Melnyk O.A. KYIV PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL SCHOOL OF THE XIXth TO THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY: FEATURES, TRENDS, PRINCIPAL IDEAS AND PRINCIPLES OF KNOWLEDGE OF HUMAN (AT THE EXAMPLE OF REPRESENTATIVES OF THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY AND THE KYIV UNIVERSITY IN THE NAME OF SV. VOLODYMIR)

Actuality of the proposed material is determined by the important task of historical and psychological knowledge - the disclosure of the creative potential of the past to solve the theoretical and methodological problems of modern psychology. The article presents data from the conducted historiographic search. For the first time, the scientific community is offered certain key results of the historical and psychological analysis of the theoretical and methodological foundations in the scientific heritage of representatives and prominent students of the kiev school of philosophy and the nineteenth and early centuries the XIXth. to the beginning of the XX th. century on the example of the Kiev Theological Academy and Kiev University of St. Vladimir. Bibliographic data, understanding and ways for scientists to solve the problem of human knowledge are presented (pres. Innokenty, P.S. Avsenev, D.V. Pospheov O.M. Novitsky, I.M. Skvortsov, V.N. Karpov, P.D. Yurkevich, M.M. Troitsky, S.S. Gogotsky, A.N. Gilyarov, G.I. Chelpanov, I.A. Sikorsky and V.V. Zenkovsky). The main tendencies of scientists, principles of knowledge of a person and a circle of interests are revealed. Particular emphasis is placed on the importance of achieving harmony of the malefactor, both with the external world and with oneself, to strive to realize their abilities through self-knowledge and objective data. We conducted an analysis of the scientific views of the representatives of Kyiv Philosophical and Psychological School of the XIX-th grade. Twentieth century has allowed to highlight certain leading tendencies, in particular, the prevalence of the humanistic approach in explaining the psychological features of a person, creation of personality, as well as knowledge of its psychological peculiarities within the framework of the established principles,

such as anthropological, substantive, cardiocentric, self-development and ethics. The psychophysical problem that took place in the domestic psychological thought of one century was solved in favor of unity, eliminating forever its dualistic vision.

Key words: *Kiev school of philosophy and psychology, anthropological principle, principle of cardiocentrism, principle of substantiality, principles of ethic and self-development.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вітчизняної психологічної думки характеризується звертанням до традицій гуманістичного підходу в психології. Важливу роль у цьому покликана відіграти й історико-психологічна наука, основним завданням якої є відтворення об'єктивної картини становлення і розвитку психологічних знань, установлення дійсного місця, значення вчень і традицій, що існували в історії психології. Не менш вагомим завданням історико-психологічного пізнання є також розкриття творчого потенціалу досліджуваних концепцій і систем, спрямованих на вирішення теоретичних і методологічних проблем сучасної психології.

Актуальним тут стає звертання до історії вітчизняної психологічної думки XIX – початку XX сторіччя, яка, відрізняючись широтою й розмаїтістю підходів до свого предмету, володіє потужним і майже зовсім не розкритим потенціалом для розв'язання проблемних питань сучасного етапу розвитку психологічної науки. Це стосується релігійного і філософсько-психологічного напрямку у вітчизняній психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку світової і вітчизняної психологічної думки присвячено фундаментальні праці В.А. Роменця. Окремі питання щодо психологічних уявлень в історичній ретроспективі висвітлено в таких науковців, як О.Т. Губко (психологія праукраїнців), І.В. Данилюк (психологічна наука у Західному регіоні України), В.Т. Куєвда (культурно-історичні дослідження), В.М. Летцев (вітчизняні персонологічні теорії XIX – поч. XX ст.), П.А. М'ясоїд (історико-психологічна реконструкція уявлень про психічне пізнання), І.М. Пивоварчик (одеська школа психології кінець XIX – поч. XX ст.), О.В. Мазяр (проблеми обдарованості в І.О. Сікорського) та ін.

На жаль, сьогодні ми маємо відмітити той факт, що наукові психологічні ідеї вчених, які працювали у вищих навчальних закладах Києва у XIX – на поч. XX ст. і залишили по собі друковані праці, досі мало або зовсім не досліджені і не представлені у вітчизняній психологічній науці. Така ситуація трапилась як через ідеологічні міркування, так і через складність дослідження.

Постановка завдання. На основі викладеного матеріалу можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у з'ясу-

ванні особливостей, провідних ідей, тенденцій і принципів у пізнанні психологічних особливостей людини представниками київської філософсько-психологічної школи XIX – поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проводячи історико-психологічне дослідження, реконструкцію психологічних поглядів учених, котрі працювали у Київській духовній академії та Київському університеті Св. Володимира у XIX – поч. XX ст., за теоретико-методологічну основу ми обрали таке концептуальне положення: *новий етап розвитку психологічного знання є не лише підготовлений попереднім, але й зумовлений визначеною кількістю характерних для свого часу ідей направлення, що проявляються у синхронних відкриттях.*

І починаємо ми своє висвітлення з біографічної сторінки преосв. Інокентія Борисова – видатного вченого, котрий здійснив надпотужний внесок у розвиток духовності країни та підтримку й популяризацію знань.

Іван Олексійович Борисов народився 15 грудня 1800 року в місті Єльц, Орловської губернії у родині священика. Початкову освіту він отримав у Воронежській (1810–1811 р.) і потім в Орловській (1811–1819 р.) семінаріях. Як один із найкращих студентів Орловської семінарії, Іван Борисов був рекомендований до вступу до Київської духовної академії. Після попередніх випробувань був прийнятий у вересні 1819 року у склад першого курсу щойно реформованої Академії.

Людина, за Інокентієм Борисовим, визнається як перший предмет вивчення; ще у глибоку давнину вчили: «Пізнай самого себе» [8]. Учення про людину є дуже важливим, на думку вченого, і без знань про себе не можливо правильно діяти. Крім того, через знання себе людині зручніше набувати знання про Бога та інших. Що стосується Бога, зауважує вчений, то для Його пізнання необхідність знання про себе полягає в тому, що всі найкращі риси, котрі ми приписуємо Богу під час співставлення понять про Нього, зняті більшою частиною із самої людини.

Ділиться на сторінках своїх праць преосв. Інокентій і своїми роздумами щодо зображення людини у Святому Писанні. У ньому, як стверджує вчений, людина зображується з усіх боків, у всіх станах (минулому, теперішньому і майбутньому). Описуючи її

таким чином, воно вирішує найнеобхідніше, зокрема те, чого людина сама по собі не може знати. Розум гарно бачить лише теперішній стан людини, а минуле (звідки людина?) і майбутнє (що з нею буде?) для неї залишається темним, загадковим. Св. Письмо роз'яснює це і доповнює, як уважає преосвящений, що ясно говорить про походження людини і зла, про майбутній наш стан [8].

Інокентій виступає прихильником думки про два складники у людині – тіла та душі, виступаючи проти їх дуалізму.

Щодо питання стосовно походження людини, то Інокентій погоджується, приймаючи думку Мойсея, оскільки за історичну правдивість розповідей Мойсея, як констатує вчений, ручається все християнство [8]. Крім того Інокентій зауважує, що на підтримку істини Мойсеєвого оповідання посилаються всі письменники Нового Заповіту як на істинного історика. Загалом, учений у своїх поглядах щодо пізнання людини спирається на *антропологічний* принцип у християнській традиції.

Авсенєв Петро Семенович народився 14 вересня 1810 року в селі Московське, Воронежської губернії в родині священика. У 1829 році закінчив Воронежську духовну семінарію і вступив до Київської духовної академії. Після закінчення Академії у 1833 р. зі ступенем магістра богослов'я був залишений в Академії і призначений бакалавром по класу німецької мови. Із 3 березня 1836 р. – бакалавром філософських наук, із 22 жовтня 1839 – екстраординарний, а з 1845 – ординарний професор. А з 1838 р. був ще й запрошений О.М. Новицьким (за згодою преосв. Інокентія) для викладацької діяльності в Київський університет на кафедрі філософії, залишаючись при Академії.

В Академії Петро Семенович (за ініціативи ректора Інокентія) вводить курс психології. Предмет психології у нього вміщує два розділи, зокрема антропологію і філософію. Перший вивчає питання про зв'язок душі з тілом, другий розглядає душу поза тілесним зв'язком, тобто звернений до пізнання духу. Головна мета психології, згідно П.С. Авсенєва, полягає у розкритті фундаментальної потреби людини у набутті союзу з єдиним – Богом. Психологія, як переконаний учений, надає людині засоби управління своєю душею для звільнення її від суєтних впливів, набуття самовладання, спокою, а також дозволяє використовувати набуті нею знання до різних життєвих потреб, наприклад, самопізнання, котре є необхідним для організації людиною своєї поведінки й вибору занять, що відповідають її можливостям, здібностям, схильнос-

тям і для пізнання інших людей. Методами психології Авсенєв називає спостереження (зовнішнє і внутрішнє), умоглядність (само-споглядання), аналіз та індукцію [1].

У найзагальнішому уявленні людина для вченого виступає як така, що має здатність до *саморозвитку*, прагнути до вищого, до духовного від народження. Духовне асоціюється зі свідомістю і розумом, вибірковою і діяльністю. Активність духовного покладена у ньому самому; духовне здійснює перехід потенційного в актуальне (можливість і дійсність) [1].

Конкретно предметом вивчення досвідної психології, на думку Авсенєва, мають виступати зв'язки і залежності, очевидність яких підтверджується життєвими спостереженнями, зокрема особливості динаміки душевних проявів людини залежно від статі, віку, темпераменту, але від її фізичного (тілесного) стану.

Незадовго до звільнення зі служби в Академії П.С. Авсенєв набув собі наступника в особі Дмитра Васильовича Поспехова, одного з небагатьох викладачів кафедри філософії, який працював на ній більше п'яти десятиліть.

Д.В. Поспехов народився 21 червня 1821 р. у селі Шокшово, Суздальського уїзду, Володимирської губернії у родині священика. Освіту спочатку отримав у Суздальському духовному училищі, потім у Володимирській духовній семінарії. За відмінне навчання в семінарії був рекомендований на навчання у Київську духовну академію у 1841 року. Після закінчення був залишений при Академії. Спочатку працював на кафедрі німецької мови, а у 1845 р. у зв'язку з виходом у відставку І.М. Сквозцова переходить на кафедру філософії і читає курс «Філософія отців Церкви».

Психологічне знання, згідно з Дмитром Васильовичом, виступає як позитивне наукове знання про вічне життя людини, як: 1) розумної і сободної істоти; 2) вчення про вічну природу людського духу, де останній розумівся в як самостійне, цільне, єдине та здатне до самоусвідомлення початку. Душа уявлялась як «самоусвідомлювальний суб'єкт», «вічна особистість», «безсмертна істота», «незалежна від матерії» [7]. Предметом психології, на думку Поспехова, є дух (або проста неречовинна душа) або «людська особистість у її ідеальній досконалості й чистоті, в її божественному походженні та істинній сутності» [7]. На особливу увагу зазначає, за переконаннями Д.В. Поспехова, категорія *самопізнання* (або ідеального самопізнання). Саме самопізнання виражає сутнісні характеристики душі. Самопізнання як наддосвідне і незалежне від зовніш-

нього світу і матеріальних умов утворення є джерелом самостійної творчості, котре не обмежується лише сферою вищих почуттів (естетичних, моральних, релігійних), але й у своїй глибині відкриває вміщені в нього елементи чистого розуму або ідеї. Серед цих елементів – ідеї істини, добра, краси, надчуттєвої богоподібної душі (як ідеальної дійсності) та ін. Очевидно, що таке розуміння душі (замкненого, самодостатнього й відчуженого від будь-яких зв'язків із матеріальною дійсністю початку) вимагало від автора залучення відповідних аргументів. Це завдання Д.В. Пospехов вирішував, відсилаючи усіх, хто сумнівається, до певних джерел.

Наступним представником київської філософсько-психологічної школи про якого піде мова і заслугою котрого стала спроба виділення курсу психології з лав філософії у Київському університеті Св. Володимира, є Орест Маркович Новицький.

Новицький О.М. народився 25 січня 1806 р. у Волинській губернії, Новоград-Волинського уїзду, в селищі Пилипах у родині священика і дворянина. У 10 років вступив до духовного училища в м. Острог. У 1821 р. переходить до семінарії і після її закінчення у 1827 р. направляєтся керівництвом до Київської духовної академії.

У другій половині 1831 р. відправлений до Полтавської семінарії професором філософії, і вже у 1834 р. переведений до Києва спочатку на посаді бакалавра польської мови, а потім філософії. Інокентій Борисов порекомендував О.М. Новицького Єгору Федоровичу фон Брадке, попечителю Київського учбового округу викладачем філософії у щойно відкритий університет імені Св. Володимира. І вже 17 жовтня 1834 року Орест Маркович розпочав читання лекцій.

Психологія, як переконаний Новицький, є вченням про природу людської душі. Під природою душі ним розумілися такі її властивості, як духовність і простота, здібності, свідомість і воля в різноманітних проявах. Наука психологія, згідно з Новицьким, за своїм змістом тісно пов'язана з деякими іншими науками. Наприклад, предметом дослідження і психології і історії душі виступає життя людської душі, але з різних сторін. Історія душі розглядає в ній періодичні й особливі стани; розглядає прояви душі, внутрішні стани і переживання. Психологія вивчає постійний образ її існування в нормальному стані; вивчає чим вона є і як діє; вивчає внутрішні прояви душі. Користь від психології, як стверджує Новицький, не викликає сумніву тому, що «пізнання людей є беззаперечно найважливішим мис-

тецтвом для людини у будь-якому статусі й званні» [6, с. 8].

Провідним принципом пізнання людини у О.М. Новицького є принцип *субстанційності*. Природа людини, як визнає професор, суміщає у собі двояке буття: тілесне й духовне. Тілесне буття ми спостерігаємо за допомогою зовнішніх відчуттів. Дух і тіло існують у часі, тобто у своєму дійсному існуванні обмежуються моментом теперішнього; лише в думках дух звеличується до пригадування минулого й до передчуття майбутнього. Тіло займає у просторі місце, яке підлягає вимірюванню; дух не займає місця, яке можна виміряти з точністю, існує у невизначеному колі, але безмежному. Для тіла характерна щільність, воно не сприятливе для проникнення; дух може існувати в одному місці з іншим буттям, тілесним. Тіло складається з частин і тому є складним; дух є істота проста, що не має частин [6].

Головним властивостями душі професор називає *субстанціональність* і *простоту*. Під субстанцією Орестом Марковичем розуміється дещо дійсне, на противагу речі, яка тільки мислиться; субстанція є дійсністю, що існує сама для себе; субстанція є самостійною дійсністю. Простота душі, як уважає професор, полягає у тому, що вона не складається з різних, відмінних частин, вона (душа) виступає центром і уособлює в собі індивідуальність людини. Із вищезначеного вбачається прихильність професора до метафізичних уявлень.

У 1850 році уряд закриває в університеті Св. Володимира кафедру філософії. У найскромніших формах її читання доручається доктору богослов'я, кафедральному протоієрею, професору з кафедри богослов'я Скворцову Івану Михайловичу (в архівних джерелах, рукописах зустрічається написання його прізвища як через букву «о» – Скворцов, так і через букву «е» – Скворцев).

І.М. Скворцов народився 5 серпня у 1795 р. у місті Арзамас Нижегородської губернії у родині священика. Із 8 до 18 років Скворцов навчався у Нижегородському духовному училищі, потім у семінарії, а у 1814 р. був направлений на навчання до Санкт-Петербурзької духовної академії. Після закінчення у 1817 р. академічного курсу Скворцов (зі ступенем магістра) був направлений до Київської духовної семінарії як наставник.

За теоретико-методологічну основу І.М. Скворцов у своїй науковій лінії щодо дослідження психологічних особливостей людини спирався на *діяльнісно-вчинковий підхід* та принцип *етицизму*. Провідним

положенням у пізнанні людини, її психології у професора є розуміння людини як свободної істоти. Моральне звинувачення або виправдання людини самої себе доводить те, що вона є вільною у виборах своїх вчинків [10]. Звинувачувати себе, на думку Скворцова, людина може тоді, коли піддається першому враженню, недостатньо обмірковуючи свої дії. У разі неминучості дії людина може вважати себе невинною і не докоряти собі. Це звинувачення або виправдання внутрішньо необхідно передбачає, що людина має здатність обирати будь-що мимовільно, визначати саму себе до дії, і мати моральну свободу [10].

Ученим виділяються такі властивості свободної волі щодо моральності. По-перше, людині властивий вільний початок, котрий є незмінний (як суттєва належність розумної свободи). По-друге, вважається, що вільний початок проявляється в людині з позитивної або негативної сторони щодо моральності. По-третє, свобода людини є відносним явищем і може звеличуватись до якостей істинної свободи або принижуватись до свободи несправжньої, яка зводиться до панування пристрастей. По-четверте, щоб свобода людини була цілковитою, людині необхідно позбутися аморальних спонукань, котрі можуть спрямувати волю до свободи помилкової. По-п'яте, воля людини може звеличуватись до істинної свободи в разі переважання назавжди благородного, шляхетного у її цілях та вчинках [10]. Отже, за переконаннями І.М. Скворцова, життя згідно з моральними законами висуває певні вимоги до зовнішньої і внутрішньої діяльності людини, до її думок, джерел спонукань і вчинків. Жити за моральними законами, як уважає вчений, означає жити заради вищих цілей, вічних істин, керуватись у всьому розумом, розмірковувати і постійно займатись *саморозвитком*.

Доречним, на нашу думку, вважаємо представити психологічні погляди вихованця і викладача Київської духовної академії Карпова Василя Миколайовича.

Народився В.М. Карпов 2 квітня 1798 р. у селищі Хреново, Бобровського уїзду, Воронезької губернії. Його першим вихователем був батько – священник цього села. Згодом В.М. Карпов вступив до Воронезької семінарії і з неї був направлений на навчання у Київську духовну академію, котру закінчив у 1825 р. Будучи студентом, Василь Карпов під впливом творів Канта захопився філософією, але з часом його найулюбленішим філософом став Платон. Після закінчення курсу в Академії був залишений при ній на посаді викладача німецької та грецької мов з одночасним вико-

нанням обов'язків завідувача бібліотекою. Із 1827 по травень 1833 р. розпочав викладати французьку мову й філософію.

В.М. Карпов був прихильником гуманістичного підходу. Уважав, що людина є головним і начальним ланцюгом на землі. За зовнішніми або органічними умовами свого буття, вона належить до роду тварин, тому природничі науки можуть її досліджувати (зовнішній досвід). Але у людини є також і внутрішній бік. Людина здатна відчувати, пізнавати свої чуття, прагнути до чогось. І цей чуттєвий початок, як стверджує Карпов, є недоступним для пізнання методами природознавства. Звідси, як уважає вчений, у людині відкривається інший бік її ества, який гідний більшої уваги [5]. Таким чином, провідним методом пізнання людини у Карпова є метод самоспостереження (внутрішній досвід).

Психологія, за визначенням В.М. Карпова, є наукою, котра розглядає безліч фактів самопізнання, характеру і гідності кожного з них, гармонійно поєднує на початку морального життя людини, щоб пояснити по можливості її природу, походження і призначення, визначити закони всебічної її діяльності. Предметом психології є факти внутрішнього життя людини, про які вона дізнається завдяки свідомості, а також її прагнення та зовнішні прояви людини, зокрема сюди вчений відносить поведінку, вчинки і здійснені людиною вибори у її життєдіяльності. Метою психології Карпов визнає саме пізнання душі [5]. І це знання про душу, яке отримує людина, як стверджує В.М. Карпов, допоможе дізнатися про те, чого їй не вистачає у прагненні до самовдосконалення, допоможе їй подолати недосконалість. *Саморозвиток та самовдосконалення*, як переконаний В.М. Карпов, залежить від індивідуальних прагнень людини, бо не всі до цього прагнуть, але саме вони ушляхетнюють та звеличують людину.

Кардіоцентричні тенденції у київській філософсько-психологічній школі пов'язані з науковою діяльністю П.Д. Юркевича, професора Київської духовної академії.

Памфіл Данилович Юркевич народився 16 лютого 1826 року в селі Липляєво, Золотонівського повіту, Полтавської губернії в сім'ї священника. Після закінчення Полтавського духовного училища в 1841 році вступає до Полтавської духовної семінарії. У 1847 році Памфіл Данилович вступає до Київської духовної академії, надаючи перевагу філософії і математиці. У червні 1851 року П.Д. Юркевич закінчив курс Київської духовної академії одним із кращих вихованців і був залишений при академії.

П.Д. Юркевич першим здійснив спробу, по-перше, проаналізувати й осмислити питання серця як принципу пізнання людини, її потаємного «Я». По-друге, психологічні ідеї вченого віднайшли своє відображення і подальшу наступність у наукових ідеях представників київської філософсько-психологічної школи. Саме в серці Юркевич убачав життєво важливий орган – тілесно-духовний центр людини, відомий як: а) «зберігач і носій всіх сил людини»; б) «зосередження душевного і духовного життя людини»; в) «сховище всіх пізнавальних дій душі»; г) «зосередження різноманітного багатства душевних почуттів, хвилювань і пристрастей»; д) «осереддя морального життя і вихідним місцем усього доброго і злого в словах, думках і вчинках людини» [13]. Отже, Юркевич схиляється до того, щоб розглядати серце як глибинну основу фізичного і духовного життя людини.

Ім'я Матвія Михайловича Троїцького асоціюється з історією становлення і розвитку психологічної думки за межами України, але саме становлення Троїцького (як науковця в царині філософії і психології) у свій час відбувалось у стінах Київської духовної академії.

Народився М.М. Троїцький 1 серпня 1835 р. у селищі Спас-Прогнання, Боровського уїзду, Калуської губернії у родині священика. Після закінчення у 1848 р. Калуської семінарії вступає до Київської духовної академії. Після закінчення Академії (1857 р.) Троїцький був залишений у ній вчителем із класу філософських наук, одночасно грецької мови (на молодшому відділенні). У 1858 р. за випускний твір «Судження отців і вчителів Церкви перших століть християнської Церкви про відношення грецької освіти до християнства» отримав ступінь магістра богослов'я. Протягом двох років (1859–1861), при цьому не полишаючи викладацької діяльності, він відвідує лекції з загальної анатомії і порівняльної фізіології у Київському університеті. Знайомство з указаними галузями знання, як уважав М.М. Троїцький, має бути невід'ємною частиною загальноосвітньої підготовки майбутнього психолога [11].

Психологію Матвій Михайлович вважає природничою пропедевтикою. Те, як людина здійснює процес пізнання, залежить, на думку вченого, від спрямованості її розуму. Він виокремлює два види спрямованості: 1 – аналітичну, індуктивну, досвідну; 2 – синтетичну, дедуктивну, раціоналістичну. Пояснюючи глибоку різницю між цими видами спрямованості, Троїцький переконаний, що різниця знаходиться у різних характерах розумової вразливості людини,

що залежить до відомої міри від органічних причин, тобто причин, яких не кожна людина може подолати. Одні, як продовжує М.М. Троїцький, мають природну схильність передбачати, що, вивчаючи абстрактні елементи мислення людини і їх відношення, можна знайти розгадку таїнств природи. Для інших особливе захоплення викликає дізнання не того, що людина може сама створити з елементів свого мислення, а те, що створила природа, дивуватися величчю світу і його Творцем. Останні відчують боязкість перед можливістю обману з боку власного розуму [11].

Не менш видатним представником київської філософсько-психологічної школи є Сильвестр Сильвестрович Гогоцький – доктор філософії і древньої філології, заслужений позаштатний професор кафедри філософії Київського університету.

Майбутній доктор народився 5 січня у 1813 р. у м. Кам'янець-Подільському Подільської губернії у родині священика. Спочатку виховувався у Подільській духовній семінарії з 1827 по 1833 р., а потім у Київській духовній академії з 1833 по 1837 р. Після її закінчення працював учителем польської мови, а пізніше – бакалавром німецької мови та філософських наук. У 1845 р. переходить до Київського університету на кафедру філософії.

За проведеними розвідками праць ученого, що збереглися, можемо з усією впевненістю стверджувати, що Сильвестр Сильвестрович першим у вітчизняній психології у другій половині XIX ст. надає ґрунтовну характеристику особистості, вживаючи поняття «індивідуальність» [3].

Людину (як особистість) вчений розглядає через поняття «індивідуальність», де останнє означає неподільне, тобто те, що не можна розділяти. С.С. Гогоцький вважає, що індивідуальність уособлює цілісність, але може бути розкладена (за умови, що з розкладанням вона втрачає свою сутність). Учений наполягає на тому, що, оскільки ми пізнаємо світ думкою, то в її складі, у формах, її рухах має виражатися логічна необхідність закону індивідуальності [3]. Згідно з концепцією вченого, основа індивідуальності явищ усього живого полягає в самій суті цього поняття. При цьому особливості буття, що нами спостерігаються, не приходять ззовні (як дані) до загального, що впливають із нашого тотального, мислячого начала, але становлять необхідну приналежність самого поняття; а все живе і є виражене поняття. Повнота і перебіг його розвитку виражається трьома ступенями, з яких кожна існує взаємно одна в одній: загальність, особливість і поодинокість.

кість. З'єднання загальності та особливості в поодинокому і є тим, що С.С. Гогоцький називає *індивідуальністю*.

О.М. Гіляров народився у Москві (8.12.1856), де закінчив відділення історико-філологічного факультету (1876–1881). Після закінчення університету їде до Парижа, де навчається у відомого психіатра і психолога Жан-Маринета Шарко. Після повернення займає посаду приват-доцента Московського університету (1885 р.). У 1887 р. переводиться на кафедру філософії до Київського університету Св. Володимира.

Багато часу приділяє О.М. Гіляров як філософським, так і психологічним питанням, зокрема вивчає проблеми психології права, гіпнотизму, психології натовпу. Він був прихильником і послідовником «панпсихізму» – учення психолога, психофізіолога, фізика і філософа Густава Теодора Фехнера (1801–1887). Учений тлумачив його з ідеалістичних позицій – як вчення про всезагальний духовний зв'язок усіх елементів дійсності і називав його синехологічним спиритуалізмом, суть котрого полягала у системному дослідженні світотворення, в обґрунтуванні його єдності й цілісності, осмислення з цієї єдності буття людини, у доказ того, що закон єдності, який діє у Всесвіті, визначає і життя суспільства, впливає на загальнолюдське і (внаслідок цього загальнолюдського) виражає моральний імператив [2].

Історико-філософська концепція О.М. Гілярова ґрунтується на всебічно розробленому вченні про єдність особистісної, культурно-історичної і логічної детермінант розвитку філософії, де особистість (як реальний об'єкт філософської творчості) є фокусом усієї системи детермінант.

Гуманістична за своєю суттю теорія Гілярова покликана віднайти основи людської спільноти як єдиного цілого, досягнути таємниці гармонії зовнішнього і внутрішнього світу, допомогти людині у здійсненні її «Я», у творчій самореалізації у досягненні істинної свободи. Особистість визначається вченим не як суб'єктивне й відірване від реального буття, а як своєрідний сплав «внутрішнього» і «зовнішнього» [2]. Таке рішення, як переконаний О.М. Гіляров, дозволяє, відроджуючи в історико-філософському процесі особистість, її самоцінність й унікальність, уникнути суб'єктивістських абсолютизацій та вузькопсихологічних трактувань.

Особистість, як зауважує вчений, завжди випробовує на собі вплив середовища і часу. Для здійснення самореалізації, цього важкого і тривалого процесу особистості

необхідно досягти духовної свободи, звільнитись від зовнішнього насилля і постійно займатись *саморозвитком*, збагачуючи знаннями свій внутрішній світ.

Висвітлення психологічних ідей представників київської філософсько-психологічної школи ми продовжимо із засновника психологічної лабораторії експериментальних досліджень Григорія Івановича Челпанова.

Г.І. Челпанов народився 16 квітня 1862 р. в місті Маріуполі. Середню освіту здобув у Маріупольській гімназії. Після закінчення у 1882 р. вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського університету. Після закінчення університету у 1887 р. був рекомендований до Московського університету, а вже у 1892р. переходить професором філософії до Київського університету Св. Володимира.

Психологічні погляди Г.І. Челпанова розгортаються в межах *антропологічного* та *субстанційного* принципів пізнання людини. Психологія, згідно з Челпановим, є наукою про душевні явища або про закони душевного життя, де закон – це визначений постійний зв'язок між явищами. Під душевними явищами, як переконаний Г.І. Челпанов, необхідно розуміти почуття людини, її уявлення, думки, бажання, вольові рішення тощо. Причиною та основою душевних явищ виступає душа, а стани свідомості визнаються професором предметом психології.

Основними методами психології Г.І. Челпанов називає, по-перше, метод самоспостереження – «основа психології», по-друге, метод умовиводу, по-третє, метод об'єктивного спостереження [12, с. 7–9]. Але Г.І. Челпанов переконаний, що не лише тільки зі спостережень самого себе, але й зі спостережень взагалі всіх живих істот психологія прагне побудувати закони душевного життя, використовуючи при цьому дані порівняльної психології, душевних хвороб та експериментальні дані (де дослідження здійснюється за умов зміни обставин, у яких відбувається вивчення цього явища), а також залучає результати фізіологічних досліджень тілесних проявів [12].

Важливою ідеєю щодо проблеми дослідження особистості людини є думка Г.І. Челпанова про постійність і пов'язана з нею єдність субстанцій, духовного світу людини, душевного життя. Професор підкреслював, порівнюючи фізичний і психічний організм про непросте, не механічне поєднання окремих його складників. У поглядах Г.І. Челпанова фізичне й психічне є єдиним цілим, що володіє постійністю, відносною незмінністю. У цьому вчений вбачав сутність субстанції (душі). Загалом, такі

поняття, як «субстанція», «душа», «особистість», що характеризуються нематеріальною духовною активністю, постійністю, відносною незмінністю і такі, що є своєрідною цілісністю та єдністю, уживаються професором взаємозамінними.

Майже 25 років кафедру психіатрії та нервових хвороб Київського університету очолював Іван Олексійович Сікорський. Народився майбутній професор 26 травня 1842 р. у селі Антонов, Сквирського уїзду, Київської губернії у родині священника. У 1862 р. екстерном склав іспити до Першої Київської гімназії і вступив на природничий факультет університету Св. Володимира, у 1863 р. перевівся на медичний факультет, який закінчив із відзнакою у 1869 р.

Будучи спеціалістом із психіатрії, І.О. Сікорський чимало доклад зусиль до розвитку загальної, дитячої та педагогічної психології. Учений указував на тісний зв'язок інтелектуального та фізичного. За його переконанням, у будь-якому виді праці бере участь нервова система, а нервові центри влаштовані так, що життя і здоровий стан підтримуються тільки працею, а через бездіяльність вони страждають, атрофуються і вироджуються [9].

І.О. Сікорський перший у вітчизняній науці вдався до вивчення проблеми працездатності і втомлюваності. Він висунув припущення, що розумове стомлення має виявлятися у змінах психомоторної діяльності. Дослідження вченого показали, що 4–5-годинні заняття негативно впливають на здатність тонко розрізняти психофізичні величини, викликають дратівливість [9].

Предметом постійної уваги І.О. Сікорського була проблема досягнення гармонії у розвитку розуму, почуттів і волі. Результатом правильного виховання, на його переконання, мусить бути синтез, що забезпечує моральну цілісність особистості, її гідність (принцип *етизму*). Особистість вчений розглядав як унікальну комбінацію волі, розуму та почуттів. На його думку, психіка є біоісторичним явищем. Так, у вищому психічному житті можна простежити «душу» в усіх проявах [9]. Це виявилось у фізіогномічній концепції вченого, яка стала своєрідною відповіддю у вирішенні психофізіологічної проблеми. В оцінці індивідуальності професор виходить із гіпотези тотожності фізіологічного та психологічного рядів.

І.О. Сікорський привернув увагу вчених і до проблеми розвитку вольової сфери. Він констатував, що навіть добре розвинутий розум і почуття часом безсилі виправити людину, яка має слабку волю. Тренування волі – це одне з найважливіших завдань виховання людини. Зміцнення і розвиток

волі, як переконаний І.О. Сікорський, має вирішальне значення для людини у побудові себе як особистості, в умінні дотримуватись власних переконань.

Із 1910 р. курс загальної психології в Київському університеті Св. Володимира починає читати талановитий філософ і психолог В.В. Зеньківський. Народився Василь Васильович 4 липня 1881 р. в місті Проскурові Проскурівського повіту Подільської губернії у родині священника. Вищу освіту здобув на історико-філологічному факультеті Київського університету, де був одним із безпосередніх учнів Г.І. Челпанова.

Провідною темою наукової творчості В.В. Зеньківського є тема особистості. Глибинна інтуїція особистості, ідея особистості визначили як загальні світоглядні шукання вченого, так і конкретні його побудови, ставши базовою лінією і внутрішнім сполучним полюсом цих побудов. Теоретичним фундаментом персонологічних побудов вченого стали *метафізичні* уявлення. Обґрунтування *субстанційного* підходу до особистості здійснювалось В.В. Зеньківським через проведення систематичного розрізнення метафізичного (глибинного) й емпіричного начал в особистості й утвердження первісності (непохідності й невиводимості) цієї глибинної основи (як непереборної умови її онтологічної самостійності). Ключовими моментами обґрунтування особистісної реальності у В.В. Зеньківського стали утвердження суб'єктно-опосередкованого характеру психіки (тобто наявності в ній суб'єкта (як первісно реального центру), що скеровує психічний розвиток особистості) й опора на динамічне розуміння субстанції, яка є силою, що формує і пов'язує в єдність цей розвиток [4].

Розвиток особистості, за переконаннями вченого, не має меж і здійснюється протягом усього життя людини, але залежить він від її волевиявлення. Глибини особистості, у розумінні В.В. Зеньківського, принципово невичерпні, тому перед особистістю завжди відкритий шлях безкінечного духовного розвитку, їй завжди відкрита ідеальна форма, яку вона ще може прийняти [4].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, проведений нами аналіз наукових поглядів представників київської філософсько-психологічної школи XIX – поч. XX ст. дозволив виділити визначені провідні тенденції, зокрема, переважання гуманістичного підходу під час пояснення психологічних особливостей людини, творення особистості, а також пізнання її психологічних особливостей у межах

виявлених нами у представників зазначеної школи таких провідних принципів, як антропологічний, субстанційний, кардіоцентричний, саморозвитку та етизму. Психофізична проблема, яка мала місце бути у вітчизняній психологічній думці не одне століття вирішується на користь єдності, усуваючи назавжди її дуалістичне бачення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авсеньев Ф. Из записок по психологии. Киев: В Тип. Киев. Губерн. Управ., 1869. 246 с.
2. Гиляров А.Н. Философия в ее существе, значении и истории. Т. 1. Изд. 2-е. Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1916. XXIV, [2]. 644 [1] с. (Руководство к изучению философии).
3. Гогоцкий С.С. Введение в педагогику. Вып. 2-ой. Киев: В Универ. Тип., 1882. 84 с.
4. Зеньковский В.В. Проблема психической причинности. Киев: В Тип. Ипмр. Универ. Св. Владимира, 1914. 435 с.
5. Карпов В.Н. Вступительная лекция в психологию. Христианское чтение. Ч. 1. Санкт-Петербург, 1868. С. 188–229.
6. Новицкий О.М. Руководство к опытной психологии. Киев: В Универ. Тип., 1840. 488 с.
7. Поспехов Д.В. Нравственное назначение человека. ТКДА. Т. II. Киев, 1891. С. 353–394.
8. Святитель Иннокентий. Сочинения. Единец: Издание М.О. Вольфа, Единецко-Бричанская епархия, 2005. 432 с.
9. Сикорский И.А. Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстр. излож. 2-изд. доп. Киев, 1912. 330 с.
10. Скворцов И.М. Записки по нравственной философии. Киев, 1869. 83 с.
11. Троицкий М.М. Немецкая психология в текущем столетии: Историко-критическое исследование с предварительным очерком успехов психологии в Англии со времен Бэкона и Локка. Москва, 1867. 450 с.
12. Челпанов Г. Учебник психологии (для гимназий и самообразования) 12-ое изд. Москва: Изд. Т-ва В.В. Думнов, 1915. 224 с.
13. Юркевич П.Д. Философские произведения. Москва: Правда, 1990. 420 с.